

СУЧАСНІ АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ШЛЮБУ

Альтернативні форми шлюбу переглядають не тільки форму, а й зміст стосунків між членами подружньої пари. Вони змінюють і формальні, і неформальні норми. Описано альтернативні форми сучасних шлюбних взаємин, причин їх появи і факторів, що впливають на їх поширення. Найбільше уваги приділено характеристиці цивільного шлюбу як найпоширенішого типу альтернативних шлюбів.

Альтернативные формы брака пересматривают не только форму, но и содержание отношений между супругами. Они изменяют формальные и неформальные нормы. Описаны типы современных альтернативных брачных форм, причины их появления и факторы, которые повлияли на их распространение. Особое внимание уделяется характеристике гражданского брака как наиболее распространенного типа альтернативных браков.

Alternative forms of modern marriages, reasons of their appearance and factors influenced on their spreading are described. Particular attention is paid to civil marriage characteristic as the most common type of alternative marriages.

Шлюб належить до фундаментальних соціальних інститутів. Шлюб і сім'я входять до п'ятірки основних цінностей особистості практично у всіх культурах. Незважаючи на існуюче різноманіття типів і форм шлюбу, він виконує однакові, дуже важливі для суспільства і особистості функції.

Значний внесок у дослідження проблем шлюбу зробили різні вчені-демографи і вчені-юристи: В. А. Білова, Ю. А. Безсмертний, Г. А. Бондарська, Э. К. Васильєва; А. М. Белякова, І. А. Загорський, А. М. Нечаєва, Н. В. Орлов. Проблемами шлюбу і сім'ї займалися так само вчені-соціологи: А. І. Антонов, Л. Амджадін, О. В. Безщєтнова, С. Л. Катаєв, М. С. Мацковський, В. В. Солодников, Ю. С. Талалай. За даними соціологічних досліджень, у більшості країн, крім країн ісламського світу, сімейні стосунки набувають усе більш незвичних форм. У погоні за мрією про ідеальний шлюб люди намагаються знайти оптимальну модель сімейного життя, що відповідає як віковичним потребам, так і новим тенденціям. Але виникає питання щодо можливості альтернативних форм шлюбу виконувати функції, покладені на цей соціальний інститут особистістю і суспільством. Тому метою статті буде аналіз сучасних альтернативних форм шлюбу і характеристика цивільного шлюбу як найбільш поширеної альтернативи.

Сучасна цивілізація має у своєму розпорядженні кілька варіантів шлюбу, з яких сьогодні можна обрати той, який найбільше підходить. Шлюбні відносини ґрунтуються на різних нормах. Сукупність норм і санкцій інституту шлюбу регулює стосунки між чоловіком і дружиною. Одні норми (обов'язки, права) мають юридичний характер і регламентуються законодавством. У нашій країні на даний момент така регламентація здійснюється на основі Кодексу про шлюб і сім'ю, де юридично закріплені питання про володіння майном, матеріальні обов'язки подружжя один щодо одного і щодо дітей, про вік вступу в шлюб, комплекс норм, пов'язаних із розлученням тощо. Інші норми регулюються мораллю, звичаями, традиціями. До них належать норми залицяння, шлюбного вибору, дошлюбної поведінки, виховання дітей, сімейного відпочинку тощо. Залежно від типів інновацій в існуючих формальних або неформальних нормах шлюбних відносин дослідники виділяють низку типів шлюбів. Кожен з них може існувати в чистому вигляді або поєднувати ознаки кількох типів водночас.

Сезонний шлюб (обмежена часом сім'я): відносини закріплюються на певний термін, після закінчення якого вважаються автоматично розірваними. Подружжя заново зважає усі плюси й мінуси спільного життя і обирає: розлучитися їм або ж домовитися ще на якийсь період часу. Прихильники цієї форми шлюбу дотримуються думки, що дорослі люди виростають із стосунків, як «діти із взуття».

Комунальний шлюб («шведська сім'я»): сім'я, в якій живуть декілька чоловіків і декілька жінок. Вони пов'язані не тільки і не стільки спільним сексом, скільки спільним господарством і приятельськими стосунками. Якщо в таких сім'ях з'являються діти, то вони виховуються усіма членами «комуни», які керуються ідеєю: «чим більше чоловіків і жінок перед очима дитини, тим більше у неї можливостей пізнавати різноманітність світу».

Відкритий шлюб: традиційна сім'я, в якій члени подружжя допускають захоплення та інтимні зв'язки поза шлюбом.

Гостьовий (екстериторіальний) шлюб: пара зареєстрована, але живуть кожен у себе. Час від часу зустрічаються, разом вечеряють у кафе, проводять ніч, інколи живуть разом, але спільного господарства не ведуть. Ходять у гості один до одного, часом проводять разом відпустку. Решту часу кожен з них вільний від сімейних обов'язків і живе своїм життям.

Раціональний шлюб, тобто такий, що передбачає певну конкретно обумовлену вигоду (економічну, психологічну, сексуальну, господарсько-побутову, професійну тощо).

Усі ці форми шлюбу змінюють традиційні неформальні норми подружнього життя. Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного

стану. Державну реєстрацію шлюбу встановлено для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів членів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави і суспільства. Шлюб є підставою для виникнення прав і обов'язків подружжя. Реєструється шлюб перед значущою інстанцією – перед Богом (у церкві), перед законом (у державному органі реєстрації актів цивільного стану), і перед людьми – «свідками». З моменту взяття шлюбу починають діяти відповідні інституційні статуси, про що стає відомо навколишньому оточенню. Виходячи з визначення шлюбу, його девіації пов'язані з порушенням встановленої законом кількості шлюбних партнерів та їх статі; процедури реєстрації шлюбу; з реалізацією взаємних прав і обов'язків стосовно шлюбного партнера і до дітей. Виходячи з визначення шлюбу, до альтернативних типів, що переглядають традиційні норми, можна віднести порушення встановленої законом кількості шлюбних партнерів та їх статі; процедури реєстрації шлюбу; з реалізацією взаємних прав і обов'язків стосовно шлюбного партнера і дітей.

Гомосексуальні шлюби. В Україні дозволені моногамні гетеросексуальні шлюби. Полігамія, що узаконена в мусульманських країнах, не відповідає християнській традиції, засуджується громадською думкою. Поширення набула серійна моногамія. Гомосексуальні союзи різко критикуються і заперечуються як підстава для шлюбу. В СРСР гомосексуалізм розцінювався як кримінальний злочин і карався позбавленням волі, у сучасних Ірані, Афганістані, Саудівській Аравії, Ємені, Сомалі, Судані, Нігерії та Мавританії – стратою. Кримінальне законодавство, а також влада і громадська думка Ірану, Єгипту та інших країн Африки та Азії вважають гомосексуальність або гомосексуальну активність кримінальним злочином. Навіть у ліберальних країнах скасування кримінального переслідування гомосексуалістів відбулося порівняно нещодавно. Тим не менше, у більшості демократичних країн Європи відбулося скасування інструкцій і положень, що визначають гомосексуальність як медичну патологію або як сексуальну девіацію. Країни, що надали одностатевим парам повноцінне право на шлюб – це Нідерланди, Бельгія, Іспанія, Канада, ПАР і Норвегія. Одностатеві партнерства (цивільні шлюби) узаконені в багатьох країнах Західної і Північної Європи (Великобританія, Данія, Гренландія, Швеція, Ісландія, Франція, Андорра, Німеччина, Фінляндія, Люксембург, Португалія, Чехія, Словенія, Угорщина, Швейцарія, Хорватія), а також в Ізраїлі, Новій Зеландії та в деяких штатах Австралії. У різних країнах одностатеві шлюбні союзи можуть називатися по-різному; розрізняється і перелік прав, які мають їх члени. В Україні за останніх 15 років рівень агресивності щодо гомосексуальних союзів знизився, хоча переважна більшість рес-

пондентів виступають проти прилюдної демонстрації нетрадиційних сексуальних стосунків, збільшилася доля толерантних. Це – наслідки демократизації, впливу ЗМІ і посилення міжкультурних контактів.

Цивільний шлюб. Спочатку під терміном «цивільний шлюб» мали на увазі сімейні стосунки, не освячені таїнством вінчання, але визнані державою. В СРСР цивільний шлюб виник у 1917 р. як протиположність традиційному церковному. У юриспруденції поняття цивільного шлюбу зберегло первинну сутність і стосується пар, які оформили свій союз офіційно. Вільні ж сімейні стосунки в чинному законодавстві України прийнято називати фактичним шлюбом. У буденній мові цивільним шлюбом називають добровільне спільне мешкання і ведення спільного господарства чоловіком і жінкою «без будь-яких юридично оформлених взаємних зобов'язань». Протягом останніх 50 років подібні союзи набувають все більшого поширення як у Європі, так і в Україні. Згідно з переписом 2002 р., кожен десятий шлюб в Україні — цивільний. На рівні громадської думки вони вже перестають визначатися як девіація. Новий Сімейний кодекс України, що вступив в дію з 1 січня 2004 р., визнає «цивільний шлюб» однією з форм організації сім'ї, в якій виникає спільна власність, і діти, народжені в такому шлюбі, мають ті ж права, що й народжені в зареєстрованому. Але цей шлюб має свої особливості, і далеко не всі сприймають його як рівноцінний офіційному, і в психологічному, і в економічному плані. Коротко зупинимося на його перевагах і недоліках, а також пояснимо, кому він вигідний, а кому – ні. Переваги такого шлюбу: можна ретельніше придивитися, зрозуміти свої почуття; є можливість навчитися спільно вести господарство, розподіляти фінанси і обов'язки; приходиться розуміння, що шлюб – не лише свято, але й «рядові будні» і відповідальність; такі союзи не обтяжені соціальними стереотипами з приводу сімейного життя, максимально відкриті експериментам і творчості; в разі розриву емоційні й матеріальні претензії з обох боків пред'являються по мінімуму. Виявлено вплив віку респондентів на оцінку переваг цивільного шлюбу: молодше покоління, особливо чоловіки, в цивільному шлюбі вбачають, перш за все, можливість зберегти свободу, уникнути відповідальності, а представники старших груп цінують можливість перевірити свої почуття, спробу жити самостійно, по-дорослому. Недоліки: неоднозначність в оцінці існуючих стосунків усередині самого подружжя (жінки в такому шлюбі частіше вважають себе заміжніми, а чоловіки – неодруженими); економічна і психологічна уразливість подружжя (насамперед жінок, які прагнуть до стабільності в стосунках, упевненості в майбутньому, а в ситуації розлучення при відстоюванні своїх матеріальних інтересів і обов'язків чоловіка щодо дитини треба ще доводити факт

мешкання однією сім'єю саме під час придбання спільного майна); у цивільному шлюбі мати вирішує, кого записати батьком дитини, яке дати їй прізвище, чи можна зробити аналіз ДНК на визначення батьківства.

Заміжня жінка традиційно в суспільстві має більш високий статус, ніж самотня, тому хоча цивільний шлюб не завжди сприймається як повноцінний, для більшості жінок це все ж краще, ніж нічого. Для чоловіків такий шлюб забарвлений ілюзорним відчуттям свободи, при тому, що є всі плюси шлюбних стосунків – налагоджений побут, психологічна і моральна підтримка, регулярні сексуальні стосунки. Небажання реєструвати свої стосунки пов'язане насамперед із побоюванням відразу взяти на себе відповідальність за майбутню сім'ю, дітей. У критичній ситуації завжди можна знайти виправдання: ми – вільні люди, і ніхто нічого нікому не винен. Для двох рівноцінних, незалежних один від одного у фінансовому плані осіб цивільний шлюб цілком підходить. Для тих, хто матеріально менш захищений (насамперед, жінки та діти) офіційний шлюб дає більше стабільності. Ставлення суспільства до цивільного шлюбу стає все більш лояльним, але представники всіх поколінь вважають за більш оптимальний для дитини офіційний шлюб її батьків.

Виникає закономірне питання: які проблеми виникають у процесі виконання суспільних функцій цивільним шлюбом як найбільш розповсюдженим типом альтернативних шлюбів.

Можна запропонувати умовну класифікацію функцій шлюбу:

Інституційна функція – фіксація виникнення пов'язаних зі шлюбом правових стосунків між подружжям. При цьому здійснюється регуляція форм шлюбу і майнових стосунків у ньому. Реєстрація шлюбу спричиняє за собою права і обов'язки не лише подружжя, але й держави, що створює потенційну можливість державного захисту і підтримки шлюбу та сім'ї. Виконання в цивільному шлюбі цієї функції ускладнене, існує безліч невизначених моментів та протиріч.

Економічна функція шлюбу має характер взаємодопомоги в забезпеченні членів подружжя, дітей і родичів похилого віку. В ситуації цивільного шлюбу при невиконанні цих обов'язків ще потрібно довести їх наявність. У ситуації наслідування приватної власності також виникає потреба довести наявність шлюбних стосунків.

Демографічна функція пов'язана з необхідністю соціально-етичного регулювання стосунків між статтями, які безпосередньо відтворюють населення. За результатами соціологічних досліджень, деяка «невизначеність сімейного стану», на думку респондентів, може знижувати репродуктивні установки подружжя.

Функція ініціації – коли перебування у шлюбі є соціальною нормою, то взяття шлюбу є однією з ознак соціальної зрілості людини. Певна невизначеність сімейного статусу членів подружжя в цивільному шлюбі з боку друзів, родичів, та можливо самих шлюбних партнерів також ускладнює виконання цієї функції. Але слід відзначити, що в сучасному суспільстві вона зменшилась; людина має низку інших ознак соціальної зрілості: рівень освіти, кар'єру, матеріальне становище тощо.

Сексуальна функція – регулювання і контроль за сексуальною поведінкою. У даний час в урбанізованому суспільстві ця функція, як правило, більше значення має у випадках укладання ранніх шлюбів. Однаково може виконуватися або ні в офіційному та цивільному шлюбі.

Емоційна функція – в даний час значення її в шлюбі є найвищим, проте, на думку багатьох фахівців, це призводить і до масової нестійкості шлюбів, оскільки емоційна функція найменше піддається регулюванню. У цивільному шлюбі її виконання цілком можливе, усе залежить від характеру відносин між членами подружжя.

Таким чином, ті функції, які в першу чергу покладено на інститут сучасного шлюбу, особистістю виконуються без перешкод і в цивільному шлюбі (емоційна, сексуальна), а ті, які виникають дещо пізніше, потребують додаткового регулювання з боку держави та громадської думки.

Будь-яка серйозна дискусія про майбутнє шлюбу вимагає чіткого розуміння історичної еволюції цього інституту, а також причин трансформацій, які він переживає останнім часом. До недавнього минулого головною метою шлюбу був не стільки правильний вибір партнера для спільного життя «в любові», скільки правильний вибір рідні по лінії чоловіка/дружини. На зміну патріархальної монолітності сім'ї, яка трималася на страху, насильстві, безправ'ї, приходять товариські стосунки між членами сім'ї. Змінюється не лише форма родинно-шлюбних стосунків, але й сам зміст цих стосунків, зокрема, між чоловіком і дружиною.

Сьогодні, якщо шлюб успішний, він дає і подружжю, і дітям більше благ, ніж будь-коли раніше. Масштаби насильства в сім'ї та примушування до сексу різко скоротилися. Частіше ніж будь-коли подружжя приймає рішення і ділить обов'язки по домогосподарству. Батьки почали приділяти дітям більше уваги і витрачати на них більше коштів. Нарешті, чоловіки, що перебувають у стійкому шлюбі, куди рідше, ніж раніше, зраджують дружинам. Але ті ж причини, що зробили сьогодні стосунки між багатьма подружніми парами ближчими, чеснішими і надійнішими, одночасно надали самому шлюбу менш «обов'язковий» характер, підсилили його залежність від успішного «переговорного процесу» між чоловіком і

дружиною. Через це ж партнерам важче терпіти шлюбні узи, якщо вони не виправдовують їхніх очікувань.

Масштабні соціальні зміни продовжуються, і це гарантує, що значна частина населення і далі експериментуватиме з різними альтернативами шлюбу. Фактори, які сприяють цьому:

- економічна незалежність жінок;
- скасування правової дискримінації незаконнонароджених дітей;
- розширення асортименту споживчих товарів, що полегшують побут самотніх людей;
- ослаблення примусових повноважень держави у сфері особистого життя людей;
- підвищення середнього віку взяття шлюбу (це додає більше стабільності укладеним шлюбам, але одночасно й підвищує відсоток дорослого населення, не пов'язаного цими узами);
- «репродуктивна революція», завдяки якій пари, раніше приречені на бідність, отримали можливість мати дітей; втім, одночасно зникли і перешкоди, що заважали заводити їх самотнім жінкам або одностатевим парам;
- зміна гендерних ролей, що збільшили віддачу від шлюбу для освічених, матеріально забезпечених жінок, але підсилили пов'язані з ним ризики для жінок із низькими статками, тому що їхні шлюбні партнери не дотримуються принципу гендерної рівності.

Від «шлюбної революції» хтось виграє, а хтось програє. З одного боку, поширення альтернативних типів шлюбів і прирівнювання їх до офіційних шлюбів призводить до проблеми ідентифікації шлюбу як соціального інституту, невизначеності у виконанні шлюбних ролей, моменту їх початку і закінчення, обсягу прав і обов'язків подружжя. З іншого боку, шлюб не знаходиться на межі вимирання. Добре функціонуючий шлюб залишається надзвичайно корисним і ефективним методом організації взаємних зобов'язань в особистих стосунках і підвищення благополуччя людей. Проте, слід розуміти, що сьогодні, в умовах гендерної рівності й свободи вибору, для того, щоб шлюб був успішний, потрібні інші якості, навички й моделі поведінки, ніж у минулому.

Надійшла до редколегії 15.06.2009